

MEHMET SİNAN BİRDAL
Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı

MEHMET SİNAN BIRDAL Ankara Üniversitesi SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans, Güney Kaliforniya Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora yaptı. Temel ilgi alanları uluslararası ilişkiler kuramı, siyaset kuramı ve tarihsel sosyolojidir. Birdal, halen ABD'de Güney Kaliforniya Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

*The Holy Roman Empire and the Ottomans.
From Global Imperial Power to Absolutist States*

© 2011, 2017 Mehmet Sinan Birdal

Bu kitabın yayın hakları I.B. Tauris & Co Ltd, London'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 2497 • Tarih Dizisi 118

ISBN-13: 978-975-05-2215-4

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

KAPAK GÖRSELİ Osmanlı Sarayı'nda bir Avrupalı ziyaretçi
(anonim bir duvar süslemesinden detay)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Melis Ofas

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MEHMET SİNAN BİRDAL

Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı

Küresel Emperyal İktidardan
Mutlakıyetçi Devletlere

*The Holy Roman Empire and the Ottomans
From Global Imperial Power to Absolutist States*

ÇEVİREN *Barış Özkul*

Annem Inci'ye ve babam Ilker'e...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	9
1 GİRİŞ.....	11
Uluslararası ilişkiler teorisi:	
Değişen sistemi ve kimliği kavramsallaştırmak.....	21
Jürgen Habermas, kurumsalcı iktisat ve ontoloji tartışması.....	36
Tarih sosyolojisi ve uluslararası ilişkiler.....	38
Kitabın planı.....	44
2 İMPARATORLUKLARDAN MUTLAKİYETÇİ DEVLETLERE: ERKEN MODERN DÖNEM AVRUPA'DA SİYASİ DEĞİŞİM.....	49
Emperyal devletler.....	50
Mutlakiyetçi devletler.....	61
Geçiş süreci.....	72
3 KURUMLAR VE DÜNYA GÖRÜŞLERİ.....	81
Kurumsal değişim ve izlek bağımlılığı.....	82
Yaşam dünyasının rasyonelleşmesi ve kurumsal değişim... 89	
<i>Kurumsal değişimin rasyonelliği ve meşruiyeti</i>	89
Hukukun ve yaşam-dünyasının rasyonelleşmesi:	
Devlet formasyonu ve söylem.....	93
Genel bakış.....	101

4	HUKUKUN EVRİMİ VE DEVLET FORMASYONU: ROMA HUKUKU İLE İSLÂM HUKUKU ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA.....	103
	Hukuk kurumları.....	104
	Tüzel kişilik ve devlet formasyonu.....	105
	Tüzel kişilik kavramının kökenleri.....	108
	Hukuk geleneklerinin rasyonelliği ve din.....	112
	<i>Dinî teşkilatlanma: Papalık ve halifelik</i>	112
	Hukuk geleneklerinin rasyonelliği.....	122
	Hukuk söylemi: Doğal hukuk ve devlet formasyonu.....	136
	<i>Modern devletin meşrulaştırılması ve doğal hukuk</i>	136
	Kutsal Roma İmparatorluğu'nda hukuk ve meşruiyet.....	140
	Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk ve meşruiyet.....	144
	Genel bakış.....	147
5	KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU'NDA DEVLET FORMASYONU.....	149
	Kutsal Roma İmparatorluğu.....	150
	Yönetim sistemi.....	153
	Vergi sistemi.....	162
	Dış siyaset.....	174
	Meşruiyet.....	184
	Sonuç.....	195
6	OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEVLET FORMASYONU.....	199
	Osmanlı İmparatorluğu.....	200
	Yönetim sistemi.....	204
	Vergi sistemi.....	216
	Dış siyaset.....	222
	Meşruiyet.....	236
	Sonuç.....	249
7	SONUÇ.....	253
	KAYNAKÇA.....	263

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazma fikri genç bir doktora öğrencisi iken uluslararası ilişkiler teorisinin tarihdışı yaklaşımından duyduğum memnuniyetsizlikten doğdu. Uluslararası ilişkilerdeki tarihsel değişimi incelemeye çalışırken tarih, sosyoloji, kurumsal iktisat, karşılaştırmalı hukuk, siyaset teorisi ve siyaset tarihi gibi alanlarda uzun bir yolculuğa çıktım. Bu tür bir disiplinlerarası projenin en büyük zorluğu, kendine özgü teorik ve yönetsel sorunları olan farklı disiplinleri uluslararası ilişkiler disipliniyle birleştirebilmektir. Bu kitapta uluslararası ilişkilerdeki değişimi konu alan disiplinlerarası araştırmaların da yardımıyla uluslararası ilişkiler disiplininin teorik ve ampirik bakımdan geliştirilebileceğini göstermeye çalıştım. Avrupa-merkezlilikten kaçınan güçlü teoriler geliştirebilmek için Batılı ülkeler ve Batılı olmayan ülkeler arasında tarihsel karşılaştırmalar yapmanın son derece önemli olduğunu düşünüyorum.

Doktora danışmanım Hayward Alker, beni Ortaçağ'da Avrupa'ya hâkim olan iki imparatorluğun karşılaştırmalı bir analizini yapmaya teşvik ettiği gibi projenin çeşitli aşamala-

rını bizzat takip etti. Timur Kuran'ın asistanlığını yapmak, benim için çok değerli bir deneyimdi. Kuran'ın araştırmalarının yardımıyla hukuk kurumlarının devletlerin yörüngelerini belirlediğini fark ettim. Hayward Alker, 24 Ağustos 2007'de aramızdan ayrıldı. Alker'in düşünsel yönelimi ve vizyonu bu kitabı birçok bakımdan zenginleştirdi. Onu daima özleyeceğim. Alker'ın vefatından sonra tez komitesine atanan Anna Tickner, Laurie Brand ve Timur Kuran'la çalışma fırsatı bulduğum için şanslıyım. Bana verdikleri destek ve beni daima teşvik ettikleri için ne kadar teşekkür etsem azdır. Desteklerini esirgmeden beni teşvik eden başka insanlar da vardı; meslektaşlarım Nicholas Onuf ve Megan Reid, taslak metinleri ve çeşitli bölümleri okuyup değerli yorumlarda bulundular. Zeynep Türkyılmaz UCLA Kütüphanesi'ndeki kaynaklara erişmemi sağladı. İnci Birdal, kitabı baştan sona hiç üşenmeden okudu ve önemli düzeltmeler yaptı.

USC'ye bağlı Uluslararası İlişkiler Okulu 2002 yazında teze başlamadan önce İstanbul'da bir ön-araştırma yapmam için burs verdi. 2004 yazında Berkes ailesinin bursuyla Viyana'ya gittim. 2006-2007'de USC'deki Uluslararası İlişkiler Merkezi'nden bir burs aldım.

Araştırma ve yazım sürecinde ev işlerinde bana yardım eden; evi işgal eden kitap, makale ve kâğıt yığınımla anlayışla karşılayan Mario Jose Trujillo'nun desteğini asla unutamam. Annem İnci Birdal ve babam İlker Birdal bana daima destek verdiler. Kitabı onlara ithaf ediyorum.

1

GİRİŞ

Şarlken, 1519'da Kutsal Roma imparatoru oldu. Avrupa bir süredir birden fazla güç tarafından yönetildiği halde Kutsal Roma İmparatorluğu siyasî otoritesini küresel bir Hıristiyan topluluğu kurma iddiasına dayandırmaya ve kendi varlığını Ortaçağ'a özgü bir dünya görüşüyle meşrulaştırmaya devam ediyordu. Bu dünya görüşünün merkezinde Nebukadnezar'ın Daniel Kitabı'ndaki rüyası yer alır (Rüyada, Roma İmparatorluğu'nun son imparatorluk olacağı kehanet edilir). Kutsal Roma İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun bir devamı olarak düşünülüyordu.¹ Iber Yarımadası, Amerika, Hollanda, Sardinya, Sicilya, Napoli Krallığı ve Avusturya'da uçsuz bucaksız topraklara sahip olan Şarlken imparatorluğun dirilişinin simgesi oldu. İmparatorluğa karşı Medici ailesinden Papa VII. Clemens'in önderliğinde birleşen Venedik, Fransa, Floransa ve Milan ittifakını dağıtan Şarlken, Kuzey İtalya'daki hâkimiyetini güçlendirdi ve 24 Şubat 1530'da Bologna'da yirmi kardinal, papalığa bağlı dört yüz asker ve üç yüz şövalyenin katıldığı şaşaalı bir törenle VII.

1 Ullmann, 1949: 32-33; Stengel, 1939: 2.

Clemens'in elinden taç giydi.² Bu, 16. yüzyılın en önemli törenlerinden biridir. Papalık ve imparatorluk yetkilileri arasında uzun süren müzakerelerden sonra Hıristiyan dünyanın seküler ve ruhani önderleri arasında bir birlik sağlanmıştı. Karl, 1529'da kente ayak bastığında, Ortaçağ'da yaygın olan tören teamüllerinin aksine kentlin çeperinden merkezine doğru ilerleyerek Roma İmparatorluğu'nun geleneksel teamüllerinden farklı davranmıştı. Tören yolu geleneksel dinî *tableaux vivants*'la değil zafer taklarıyla süslenmişti; Karl, bir Habsburg imparatorundan çok eski bir Roma imparatoru gibi takdim edilmişti.³ Kentte ve taç töreninde Roma'ya özgü motiflerin hâkim olması Habsburg devlet diplomasisinin Rönesans sanatına ve hümanizmine duyduğu sevginin bir göstergesiydi.

Taç töreninde, üst üste konmuş üç taçtan oluşan papalık tacıyla Papa ve hemen arkasında Lombardiya demir tacıyla Şarlken, San Petronio Bazilikası'na girdiler. Şarlken, Papa'nın ayaklarını öptükten sonra askerleri kısa süre önce Roma'yı talan ettiği için Papa'dan özür diledi; Karl'ın zaferi karşısında alçakgönüllülüğünü mecburen koruyan Papa, imparatorun şefkat ve anlayış bekledi: "Aslında size ayaklarımı öptürmek istemezdim ama tören gelenekleri bunu gerektiriyor."⁴ Taç töreninde okunan dualar imparatorun benzersiz kudretini gösteriyordu. Kilise ve devlet erkânına saygı gereği okunan *Laudes regiae* 8. yüzyıldan başlayarak taç törenlerinin değişmez bir unsuru olmuştur. *Laudes* 12. yüzyılda şu şekilde okunurdu: Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat (İsa fetheder, İsa hükmeder, İsa emreder). 13. yüzyıl başında Papa III. Innocentius *Laudes*'i dualar arasından çıkarttı; Innocentius'a göre *Laudes*, İsa'yla impara-

2 Kohler, 2001 [1999]: 201-202.

3 Eisenbichler, 1999.

4 Pietschmann, 2002: 340.

torun arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu varsayıp Pa-pa'yı basit bir aracıya indiriyordu. *Laudes*'in Şarlken dev-rinde bir kez daha taç giyme törenlerinde okunan dualardan biri haline gelmesi, imparatorun giderek güçlenen otorite-sinin bir göstergesiydi.⁵ Şarlken'in kazandığı zaferle birlik-te Ortaçağ'daki papalık-imparatorluk çekişmesi sona erdi.

Bir cihan imparatorluğu kurma hayali Dante'den Eras-mus'a Rönesans çağının hümanistleri arasında adeta bir *le-itmotiftir*. Habsburglar bu motife Şarlken'in bir süpergüç ol-masını meşrulaştırmak için başvurmuşlardı. Parmigianino, taç töreninin anısına imparatorun bir portresini yapmıştı: Portrede, bebek Herkül yerküreyi imparatora uzatırken Şöh-ret tanrıçası da imparatora defneyaprağıyla süslü bir taç giy-dirir.⁶ Herkül figürü bilinçli olarak seçilmiştir. Burgonya'nın maceraperest dükü Karl'ın siparişi üzerine kaleme aldığı eserinde Raoul Lefèvre, Herkül'ün hem Burgonya düklüğü-nün hem de İspanyol kraliyet ailesinin atası olduğunu öne sürer. Bu mitolojik kahramanı Habsburglar da ataları ola-rak bilmıştır. 1516'da Şarlken, Altın Post Hanedanı'nın lide-ri olduğunda Luigi Marliano'nun tasarladığı hanedan arma-sı Herkül sütunlarıyla süslendi. Armaya ayrıca *plus outre** mottosu kazındı. Böylece Dante'nin *non più outre*** uyarı-sına ve *ad Herculis columnas**** metaforuna adeta meydan okunmuştu. Altın Post Hanedanı 1396 Niğbolu Savaşı'nda Türklere esir düşen babası Korkusuz Jean'ın (II. Jean) ettiği yemini sahiplenen III. Philip tarafından kurulmuştu (1430). Philip, babasının intikamını almaya ve kutsal toprakları ye-

5 Pietschmann, 2002: 325-327, 340.

6 O'Gorman, 1965.

(*) (Eski Fr.) Daha ileri – ç.n.

(**) Buraya kadar – ç.n.

(***) Herkül Sütunlarına. Antik Yunan şairlerinden Pindar'a göre Herkül sütunla-rından ötede hiçbir şey yoktur – ç.n.

niden kazanmaya yemin etmişti. Mitolojide kendi krallığını kurtarabilmek için Altın Post'u ele geçirmek zorunda olan Iason gibi Altın Post Hanedanı da Türkleri yenip kutsal toprakları geri almak zorundaydı. Şarlken'in mottosu, imparatorluğun ideolojik karakterini ortaya koyar: Hıristiyanlığın sınırlarını Herkül sütunlarından çok daha ötelere, Afrika, Ortadoğu ve Amerika'ya kadar genişletebilmek.⁷

Ama Şarlken'in cihan hâkimiyeti iddiasına meydan okuyan başka devletler de vardı. Selçuklu Devleti'nin parçalanmasının ardından yaşanan Moğol istilaları sırasında ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nin de cihan hâkimiyeti iddiası (Moğol ve İran-İslâm geleneğine mahsus bir iddia) vardı. Osmanlılar'ın atası efsanevi Oğuz Han'dır. Timurlenk'le savaşan Sultan Yıldırım Bayezid padişah mührüne (*tuğra*) han titrini eklemesiyle bilinir.⁸ Bir rivayete göre, Anadolu'daki diğer Türk beylikleriyle girdikleri rekabette Osmanlıları son Selçuklu hükümdarları da desteklemişti. Sonuçta, Osmanlılar önce İslâm savaşçıları (*gaziler*) olarak savaş meydanlarında boy gösterdiler;⁹ ardından İstanbul'u, Doğu Roma İmparatorluğu'nun tahtını fethettiler ve imparator (*sezar* veya

7 Rosenthal, 1973.

8 Kütükoğlu, 1998: 73.

9 Türkçedeki gaza terimi, Arapçada askerî harekât anlamına gelen *ghazw* veya *ghazi*yadan türetilmiştir. Terimin tarihi Bedevilerin İslâm öncesinde de vatanlarını elde etmek için yaptıkları savaşlara kadar uzansa da sonraları Peygamber'in kâfirlere karşı savaşlarını adlandırmak üzere kullanılmıştır. Maveraünnehir ve Horasan'daki din savaşları da aynı şekilde adlandırılmıştır. Arap-Bizans sınırında yaşanan Türk akıncılara 9. yüzyıldan itibaren gazi denmiştir. 14. yüzyılda Anadolu'yu yöneten Türkmenler siyasi ve askerî otoritelerini meşrulaştırmak için gazi unvanını kullanmışlardır. Melikoff, 1965; Johnstone, 1965; Kafadar, 1995: xii, s. 56-57. Cemal Kafadar gaza ile cihad arasında ayırım yapmadan bu iki terimi de kutsal savaş anlamında kullanmanın yanlışlığı gösterir. Kafadar'a göre dönemin popüler ve kanonik yapıtlarında bu ikisi arasında ayırım yapılmıştır. İlk Osmanlı kroniklerinde ve sınır anlatılarında (*frontier narrative*) cihattan çok nadiren bahsedilir. Cihat, dini bir vazife olarak savunma savaşı anlamına gelirken gaza gönüllü bir saldırı savaşıdır. Bu dönemde gayri-Müslimler de gazi sıfatıyla gazalara katılmışlardır. Kafadar, 1995: 79-80.

kayzer) unvanını sahiplendiler.¹⁰ Dünyada yalnızca tek bir imparatorun olabileceğine inanan Osmanlı sultanları Kut-sal Roma imparatorlarını imparator olarak kabul etmediler; Şarlken'e İspanya kralı, halefi Ferdinand'a ise Avusturya kralı diye hitap ettiler.¹¹

Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı portreler Osmanlı ideolojisinin senkretizmini yansıtır. Rönesans İtalya'sında ve Timur-Türk medeniyetinde hükümdarların kendi portrelerini yaptırmayı yaygın bir uygulamaydı. II. Mehmed de kendi resminin işlendiği madalyonlar yaptırmış; Costanzo da Ferrara ve Gentile Bellini gibi ressamı payitahtta misafir etmişti. Bellini'nin portresinde Sultan Mehmed, Venedik kemerleriyle süslü bir çerçevenin içinde bir Rönesans prensi olarak resmedilir; aynı portrede *victor orbis* (cihan fatihi) şeklinde bir ibare de yer alır. Mehmed ayrıca iki ressamın daha hamiliğini yapmıştı: Batı tedrisatından geçen Sinan ve çırağı Şiblizade. Bu iki ressama ait olan nadide portrelerden birinde Sultan, bağdaş kurmuş vaziyette oturur – bu, genellikle Cengiz Han ve beş oğluna yakıştırılan bir pozdu. Başında beyaz ulema sarığı, bir elinde mendil öbüründe ise gül vardır. Yüzü tıpkı Bellini'nin portresindeki gibi gerçekçi çizgilerle betimlenmiştir. Rönesans ve Timur dönemine özgü gelenekleri harmanlayan bu portre Osmanlı Hanedanı'nın cihan imparatorluğu kurma arzusunu simgeler.¹²

II. Mehmed'in Rönesans ressamlarına hamilik etmesi halefleri tarafından örnek alınmasa da Osmanlılar senkretist ideolojilerinden vazgeçemediler. Sultan Süleyman'ın şaşaalı devrinde cihan imparatorluğu kurma iddiası zirveye ulaştı. 1532'de Şarlken'in şatafatlı bir törenle tahta çıkmasına öfkelenen Süleyman, Venedikli kuyumculardan oluşan bir kon-

10 Inalcık, 1993b; Göçek, 1993; Inalcık, 2009: 110-112; Barkey, 2008: 72-74.

11 Köhbach, 1992; Inalcık, 2002a [1973]: 58.

12 Raby, 2000: 66-72; Necipoğlu, 2000: 22-30.

sorsiyuma altın miğfer, at koşumu, asa ve taht sipariş etti. Bu eşyalar İstanbul'a gönderilmeden önce Osmanlı sultanının servetini Avrupa'ya göstermek için düklerin saraylarında sergilendi. Osmanlı Hanedanı'nın geleneksel ikonografyasında taç, asa, küre, altın zincir gibi emperyal simgeler olmadığı halde Süleyman, Habsburg Hanedanı'nın başkenti Viyana'ya doğru ilerlerken bunları beraberinde götürdü. Belgrad ve Niş'e Fransız ve Habsburglu diplomatların da tanıklık ettiği şaşaalı törenlerle ayak bastı. Dönemin Venedik belgelerinde bu törenlere dair anlatımların yer aldığı düşünürsek, Osmanlı propagandasının etkili olduğu söylenebilir. Tarihçi Gülru Necipoğlu'nun belirttiği üzere "Süleyman'ın taktığı kompozit taç (papalık tacı, piskoposluk tacı ve Habsburg merasim tacından çeşitli unsurları İslâmi motiflerle birleştiren) Osmanlı'nın emperyal iddialarının sarih bir ifadesidir."¹³ Süleyman kendinden şah, sezar/kayzer, sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, imparatorların imparatoru ve hükümdarların hükümdarı olarak bahsetmiştir.¹⁴ Avrupalı monarklara gönderdiği mektuplar, *unvan veya intitulation* başlıklı uzun bir bölümle başlamıştır:

Ben ki sultan-üs selatin ve burhan-ül havakiyn tac bahş-i hüsrevan-ı ruy-ı zemin, zıllulah-ı fil-arzeyn akdeniz'in ve rumeli'nin ve anadolu'nun ve karaman'ın ve rum'un ve vilayet-zülkadriye'nin ve kürdistan ve diyar-ı bekrin ve azərbaycan'ın ve vilayet-i tatarın ve şam'ın ve haleb'in ve mısır'ın ve kuds-i şerifin ve mekke-i mükerreme ve medine-i mu'azzamanın ve Cidde'nin ve sair diyar-ı Arab'ın ve yemen'in ve diyar-ı Acem'in ve darüs selam-ı Bağdad'ın ve Basra'nın ve Müşa-şa vilayetinin ve Luristan'ın ve Tunus'un ve Cerbe'nin ve memalik-i maşrıkn ve diyar-ı mağrıbn ki aba-i

13 Necipoğlu, 1993: 179.

14 Inalcık, 1993, 59-92; Göçek, 1993: 93-108; Necipoğlu, 1993: 175, 190.

kiram ve ecdat-ı izamım emerallahü berahinhüm kuvvet-i kahireleriyle fethettikleri ve cenab-ı celalet-meabım dahi tig-ı ateşbar ve şemşir-i zafer-nigarım ile fetheylediğim nice diyarın sultanı ve padişahı sultan beyazıt han oğlu sultan selim han oğlu sultan süleyman han'ım.¹⁵

Süleyman'ın mektuplarındaki *elkab* veya *inscriptio* bölümlerinde ise yukarıdaki (kendine yakıştırdığı) birçok unvanın aksine, Avrupalı monarklara basitçe İspanya kralı veya Fransa kralı diye hitap edilmiştir.

Simgelere ve törenlere yapılan bu olağanüstü yatırım modern insana akıldışı görünebilir. Günümüzde bir devlet başkanının dünya liderliğine soyunması gülünç ve kabul edilmez bulunabilir. Ne var ki nüfusun bütününe tek kişinin hâkim olduğu patrimonyal bir yönetimde bu tür aşırılıklar ve iddialar siyasetin temel –ve vazgeçilmez– unsuruydu. Burjuva toplumlarının aksine aristokratik toplumlar kazanılan değil miras kalan servetlere kıymet verdikleri için iktisadi kazançtan önce itibar ve statüyü önemsiyor ve kişisel serveti toplumsal-siyasal statüye dayandırıyorlardı.¹⁶ Dolayısıyla aristokratik toplumlarda siyasî iktidarı ele geçirmek, muhafaza etmek ve güçlendirmek için benimsenen stratejiler –hem yurtiçinde hem de uluslararası alanda– öncelikle profesyonelliği, iktisadi kazancı ve kazanılmış serveti önemseyen modern endüstriyel toplumlardaki yaygın stratejilerden oldukça farklıdır.

Bu kitapta farklı iktidar biçimlerinin bir devletin dış siyaset performansını ve son kertede devletler sistemine hâkim siyasî birimi nasıl belirlediğini inceleyeceğiz. Öncelikle cihan hâkimiyeti iddiası olan Ortaçağ imparatorluklarından bütün devletlerin eşit ve egemen kabul edildiği mutlakyetçi devlet-

15 Kütüoğlu, 1998: 148.

16 Elias, 2001 [1986].

ler sistemine geçiş surecini ele alacağız. Bu bağlamda odağımız 16. yüzyılın iki kudretli emperyal hanedanını alacağız: Habsburg ve Osmanlı. Bu iki hanedan ele aldığımız konu bakımından teorik bir önem arz ediyor. Erken modern dönemin sperglerinin incelenmesi, uluslararası ilişkilerde değişim ve devamlılık konusuyla ilgili teorik tartışmaya bir katkı yapabilir.¹⁷ Emperyal sınır ve siyasî otorite anlayışı, teritoryal (toprak esaslı) sınırlara bağımlı olan egemen devletlerin sınır ve siyasî otorite anlayışıyla uyusmaz; imparatorlukların nasıl dönüştüğünü incelemek bu bakımdan ilginç olabilir.¹⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vaka incelemesi olarak ele alınması, uluslararası ilişkiler teorisinin Avrupamerkezli nyargılarının aşılmasını sağlayabilir. Sözgelimi, devletler sisteminde kültürel değerlerin oynadığı rolü vurgulayan İngiliz Ekolü, Osmanlı devletinin esasen İslm kimliğinden dolayı Avrupa devletlerinden farklı olduğunu ileri sürer.¹⁹ Meseleye farklı bir açıdan yaklaşan Paul Kennedy ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun işbilmez sultanların peş peş tahta çıkması ve kültür-teknoloji alanındaki muhafazakrlıktan dolayı gerilediğini savunur.²⁰ Osmanlı İmparatorluğu hakkında böyle sınırlı analizlerin ötesine geçmek ve imparatorlukta yaşanan değişimi teorik bir çerçeveye oturtmak, uluslararası ilişkiler teorisinin ampirik çerçevesini genişlettiği gibi kavramsal-teorik katkılarının da nn açacaktır. Bizim bu kitapta ileri süreceğimiz kavramsal-teorik açıklama iki aşamaya dayanacak: Öncelikle Hıristiyan ve İslm değerlerle ilgili özcü yaklaşımlara mahsus kategorik kavramlardan uzaklaşacağız. Farklı değer sistemleri arasında karşılaştırma yaparken kavramları mutlaka kendi bileşenlerine/bağlamla-

17 Nexon, 2009: 10-12.

18 Kratochwil, 1986: 28.

19 Naff, 1984.

20 Kennedy, 1989: 11-12.

rına ayırmak gerekir. Bir sonraki aşamada ileri süreceğimiz teorik sorunsal ise şu soruya dayanacak: Emperyal bir devletin devletler sistemindeki performansı ele alındığında hangi değerler veya dünya görüşleri öne çıkar?²¹ Ardından değerlerin emperyal devletlerin formasyonu üzerindeki etkileri hakkında sistematik bir analiz yaparak siyasi meşruiyet meselesine odaklanacağız. Orta ve Doğu Avrupa'da 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar hüküm süren Habsburg ve Osmanlı hanedanları karşılaştırmalı bir vaka incelemesi için elverişli örneklerdir zira her ikisi de tarihte despotik yönetimin paradigmatik örnekleriydi. Bu iki devlette baş gösteren meşruiyet sorunu değişim süreçlerini açıklamak için ileri süreceğimiz varsayımları doğrular nitelikte kanıtlar sunar.

Bazı nedenlerle kitabın kapsamını belirli bir zaman diliyle sınırladık. Hem Şarlken hem de Süleyman, Ortaçağ'da onlardan önce iktidar olan hiç kimsenin hayal bile edemeyeceği kadar güçlenmişti. 16. yüzyılda toprak büyüklüğü, nüfus, tarım, maden, imalat, ulaşım ve iktisadi örgütlenme gibi parametreler bakımından Osmanlı ve Habsburg eşit büyüklükte idi.²² İki hanedan da kendini küresel bir dünya görüşüne atıfla meşrulaştırıyordu. Bazı araştırmacılar Ortaçağ imparatorluklarının teritoryal devletler karşısında gerilemesinin daha önceki yüzyıllarda başladığını; dolayısıyla 16 yüzyılı özellikle vurgulamanın yanlışlığını savunurlar.²³ Bize kalırsa bu araştırmacılar emperyal devletlerin arz ettiği sürekliliği göz ardı ediyorlar.²⁴ Fernand Braudel'in be-

21 Lenski, 1984 [1966]: 20-21.

22 Issawi, 1993.

23 "Emperyal çözümün 14. yüzyıl başında iflas ettiğini" ileri süren Hendrik Spruyt'un aksine Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının meydana getirdiği karmaşık emperyal ağlar 16. yüzyıl devletler sisteminde ortaya çıkmıştı." Spruyt, 1994: 540.

24 Kutsal Roma İmparatorluğu 1806'ya kadar yürürlükte kalırken Habsburg monarşisi kendi teritoryal imparatorluğunu kurmuş ve bu imparatorluk Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda (1918) yıkılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında

lirttiği üzere, “Modern monarşiler 15. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır: Aragonlu II. John, ardından Aragonlu Katolik Ferdinand, Kastilyalı Isabella, XI. Louis ve Tudor İngiltere’si... ve büyük imparatorluklar 16. yüzyıla da damgasını vurmuştur.”²⁵ Immanuel Wallerstein ise şu görüştedir: “Mutlakiyetçi devletler, imparatorluklar çöktükten çok sonra ancak 18. yüzyılda hâkim güçler haline gelebilmiştir.”²⁶

Şarlken ve Süleyman devrinin sona erışı emperyal idealer devrinin de sona erışı anlamına geliyordu. Papa’nın elinden taç giyen son imparator Şarlken’dir. James Reston’a göre, “Bu törenle birlikte yedi yüz yıllık gelenek sona ermiştir. Şarlman ve Şarlken, can çekişen bir idealin, küresel bir dine dayalı bir cihan imparatorluğu kurma ülküsünün simgeleridir.”²⁷ Süleyman’ın vefatından bir süre sonra Osmanlı idari elitleri Süleyman devrinden bir Altın Çağ nostalgisiyle bahsetmeye başlamıştır. Öte yandan bu iki imparatorluğun gerilemesiyle ilgili görüşleri ve varsayımları sorgusuz sualsiz kabul edemeyiz. İki imparatorluk da 17. yüzyılda büyük dönüşümler yaşamıştı. 15. yüzyılın emperyal reformlarının ardından Almanya’da ortaya çıkan teritoryal devletler 16. yüzyılın reformlarıyla birlikte giderek güçlendiler. Karşı-Reform, İkinci Reform ve Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sonunda Alman İmparatorluğu yarı bağımsız bir devletler konfederasyonuna dönüştü. Bu süreçte Alman prensleri (Emperyal Habsburg Hanedanı dâhil) kolektif ve emperyal bir birim olarak değil müstakil devletler olarak teşkilatlandı. Osmanlı ise aynı dönemde Doğu’da Safeviler, Batı’da ise Ha-

parçalanmış Osmanlı İmparatorluğu da 1922’de TBMM kararıyla lağvedilmiştir. Her iki imparatorluk da bir bakıma uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin onlara biçtiği ömürden çok daha fazlasını yaşamıştır. Spruyt’un Kutsal Roma İmparatorluğu’yla ilgili analizi için bkz. Teschke, 2003: 37.

25 Braudel, 1992: 9.

26 Wallerstein, 1974: 136.

27 Reston, 2009: 298.

Habsburg monarşisiyle savaştıydı. 1606 Zsitvatorok Antlaşmasıyla Osmanlı sultanı üstünlük iddiasından vazgeçip Habsburg monarkıyla eşit olduğunu kabul etti. Batı sınırında neredeyse yüz yıldır devam eden savaşlardan sonra 1699 Karlofça Antlaşması ve 1700 İstanbul Antlaşması ile Osmanlı tarihindeki en büyük toprak kaybını yaşadı. İmparatorluk sınırlarındaki genişlemenin sona erdiğini belgeleyen bu antlaşmalar Osmanlı toplumunda büyük bir kültürel etkiye yol açtı; 18. yüzyılda yapılan reformlara ve nihayet 19. yüzyılda girilen Batılılaşma hamlesine zemin hazırladı.

Cihan imparatorluğu kurma hayallerinin suya düşmesi iki imparatorlukta da kurumsal ve kültürel krizlere yol açtı. Habsburg Hanedanı cihan hâkimiyeti iddiasından vazgeçip kendi topraklarında mutlak bir monarşi kurmaya çalıştı ve 17. yüzyılda Avrupa'nın büyük güçlerinden biri haline geldi. Osmanlı devleti ise 17. ve 18. yüzyıllarda sonu gelmeyen savaşlardan dolayı merkezî bir mutlak monarşi kuramadı. Ancak 19. yüzyıl başındaki reform girişimlerinin ardından mutlakiyetçi bir devlete dönüşen Osmanlı hasta adam unvanıyla da olsa Avrupa devletler ailesine kabul edildi.

Uluslararası ilişkiler teorisi: Değişen sistemi ve kimliği kavramsallaştırmak

İki hanedanlığı karşılaştırmak uluslararası ilişkiler teorisinde önemli bir sorundur. Yeni-gerçekçilik ile konstrüktivizm/inşacılık arasındaki ontoloji tartışması temelinde bölünen uluslararası ilişkiler teorisinde sistemsel değişimin maddi mi yoksa düşünsel temellerinin mi olduğu ya da bu ikisinin bir birleşimini mi esas almak gerektiği konusunda herhangi bir mutabakat yoktur. Yeni-gerçekçi ekole bakılırsa her ne kadar farklı devlet biçimleri ve devlet sistemleri ortaya çıktıysa da uluslararası siyasetin temel dinamikleri de-

ğişmeden kalmıştır: Devletler daha fazla iktidar elde edebilmek için birbiriyle mücadele eder.²⁸ Konstrüktivist yaklaşım ise uluslararası siyasetteki değişimi düşünsel değişimlere atıfla açıklar. Ne devletlerin maddi güç ve imkânlarını temel alan yeni-gerçekçi yaklaşım ne de düşünsel değişimleri temel alan konstrüktivist yaklaşım iki devlet arasındaki farklılıkları ikna edici bir şekilde açıklayabilmektedir. Kutsal Roma ve Osmanlı imparatorluklarının 17. ve 18. yüzyıllarda yaşadığı sorunlar kurumsal izlek bağımlılığının önemi-ne işaret eder; kurumların devletlerin yeni koşullara uyum sağlamasında belirleyici olduğunu ortaya koyar. Bu kitapta, toplumsal aktörlerin iktidarı tanımlama tarzı ve iktidar sahibi olabilmek için başvurduğu stratejilerin gerisinde iktidarı meşrulaştıran toplumsal değerlerin yattığını ileri sürerek yeni-gerçekçi yaklaşıma karşı çıkan erken dönem konstrüktivist yaklaşımla aynı konumu paylaşacağız. Diğer yandan değerler ve düşünceler ortaya çıkıp yeniden üretildikleri ve aktarıldıkları kurumsal çerçeveden bağımsız ele alınmaz. Aksi takdirde, bireysel düşüncelerle toplumsal kabul görmüş düşünceler arasında ayırım yapmak mümkün olmaz. Jürgen Habermas'ın toplum teorisiyle sistem teorisini sentezleyen yaklaşımı ve Avner Greif'in kültürel değerlerin kurumların değişiminde oynadıkları rolü inceleyen analizi ontoloji tartışmasının iki farklı cephesinin güçlü argümanlarını birleştiren bir yöntem sunar. Uluslararası ilişkilerdeki değişimin temelindeki mekanizmayı kavrayabilmek için maddi ve düşünsel imkânları güce tahvil eden kurumsal mekanizmaların ve bağlantılı söylemlerin incelenmesi gerekir. Bu kitapta, kurumların devletlerin rekabet gücünü ve devletler

28 Klasik gerçekçi yaklaşımı benimseyen araştırmacılar arasında metodolojik ve ontolojik eğilimleri itibarıyla farklılıklar olsa da bu araştırmacılar uluslararası ilişkiler tarihini genel olarak salt güç/iktidar arayışı perspektifinden değerlendirdikleri için iktidarın farklı biçimleri ve tanımlarını göz ardı ederler. Morgenthau, 1962; Wight, 1995.

sisteminin evrimini nasıl etkilediğini açıklarken tarih sosyolojisinden de yararlanacağız.

Yeni-gerçekçi yaklaşıma göre devletler sistemi mümkün mertebe güçlenmeye çalışan bağımsız ve özerk devletlerden meydana gelir. Ulusötesi bir otoriteye bağımlı olmayan devletler sistemine hâkim mantık her devleti kendi başının çaresine bakmak zorunda bırakan, anarşik bir mantıktır. Kenneth Waltz'a göre devletler sistemindeki yapısal değişimler egemen devletler arasındaki güç dağılımında yaşanan değişimlerin sonucudur ve uluslararası ilişkiler tarihi üç yapısal biçim arasındaki varyasyondan ibarettir: tekkutupluluk, çiftkutupluluk, çokkutupluluk. Sistemsel değişimler bu şekilde anlaşıldığında devletler sisteminin değişmez unsuru olarak kabul edilen anarşik mantık da hiçbir şekilde değişmez.²⁹ Waltz'a göre, uluslararası sistemde gerçek bir dönüşümden bahsedebilmek için "sistemin kendi başının çaresine bakmak zorunda olmayan devletlerden meydana gelmesi" gerekir.³⁰ Devletler kendi başına özerk/bağımsız birimler olarak³¹ var oldukları sürece sistemde gerçek bir değişim yaşanamaz.

Yeni-gerçekçi yaklaşımın tarihsel değişimi kavrayış tarzı iki bakımdan sınırlıdır. İlk olarak, uluslararası siyasetin anarşik bir mantık temelinde belirlendiği kabul edilir. Devletler sistemi dışındaki değişimler –ulusal kurumlarda veya moral değerlerdeki değişimler gibi– analiz çerçevesine dâhil değildir. İkincisi, devletler arasındaki işlevsel farklılaşma da göz ardı edilir. Yeni-gerçekçi yaklaşıma göre bütün devletlerin tek bir işlevi vardır: İktidar-güç arayışı.³² Ne var ki iktidar/güç arayışı çok farklı şekillerde gerçekleşebilir. Pa-

29 Teschke, 2003: 14-16.

30 Waltz, 2002: 65.

31 Waltz, 2002: 64.

32 Waltz, 1986: 57-58.